

**ULUSLARARASI PERİYODİKLERDE (İNGİLİZCE) ERMENİLER
VE TÜRK-İNGİLİZ-ERMENİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA BAZI
YAYIN VE MAKALELER (1895-1924)**

**SOME BROADCASTS AND ARTICLES (ENGLISH) RELATED TO
THE CONTEX OF ARMENIANS AND TURKISH -BRITISH-
ARMENIAN RELATIONS IN INTERNATIONAL JOURNALS
(1895-1924)**

Tolga BAŞAK*

Uluslararası Perspektif ve Sözde Bir Sorun

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girdiği XIX. Yüzyıl'da, imparatorluğun karşı karşıya kaldığı iç sorunlar kısa bir süre içinde uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Çoğu kez bu olaylar kullanılmış, sömürülmüş, ve emperyalist politikaların birer anahtarı/aracı olarak ön plana çıkarılmıştır. Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde hakimiyet kurduğu toprakların stratejik değeri, emperyalist devletlerin iştahlarını kabartan bir niteliğe sahip olduğu gibi, çoğu zaman da olayları içinden çıkılmaz bir çıkar çatışmasına ve bunalıma sürüklemiştir.

Bu perspektiften bakıldığında, özellikle XIX. Yüzyıl'ın dünya siyasetinde söz sahibi iki büyük devleti olan İngiltere ve Rusya'nın, çöküş sürecine giren bir imparatorluk üzerinde stratejik ve politik nüfuz mücadelelerinde kullandıkları önemli argümanlardan biri de Osmanlı'nın gayr-i Müslim unsurları ve özellikle de Ermeniler olmuştur.¹ Aslında Ermenilerden ziyade onların dağılık olarak yaşadıkları toprakların

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanı

¹ XIX. Yüzyıl'da sorunun bu kullanılma potansiyeline yönelik bir çalışma için bkz. Arman J. Kirakossian, **British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830's to 1914**, Princeton ve Londra, 2003.

stratejik değerine karşı duyulan bu ilgi,² İngiltere ve Rusya arasında önemli bir nüfuz mücadelesini de beraberinde getirerek uluslararası siyaset sahnesine sözde “Ermeni Sorunu” olarak çıkarılmıştır. Öyle ki, İngiliz İmparatorluğu’nun doğudaki en büyük rakibi Rusya iken, Hindistan da, İngiltere’nin en önemli hazinesidir. Diğer yandan, Hindistan ve Rusya’ya yönelik coğrafi pozisyonundan kaynaklanan eşsiz değeri ile Osmanlı İmparatorluğu’nun -en azından bir döneme kadar- toprak bütünlüğünü sağlamak İngiltere için hayati bir önem taşımıştır.³ Yine, Ermenilerin Rusya tarafından tek taraflı olarak kullanılmasını sakıncalı bulan İngiltere için o dönemde en önemli görev, sözde Ermeni Sorunu ile uluslararası siyaset sahnesini tanıştırmak olmuştur.⁴

1877’de patlak veren Türk-Rus Savaşından sonraki San Stefano⁵ (Yeşilköy) ve Berlin⁶ Antlaşmaları, Osmanlı Ermenilerine sözde bir takım ayrıcalıklar sağlayacak, gerçekte ise özellikle İngiltere ve Rusya’ya imparatorluğun iç işlerine karışmak ve imparatorluk yıkılınca da, ganimetten büyük bir pay almak fırsatını verecektir.⁷ Sonuçta, sözde Ermeni Sorununun kullanılma potansiyelini Rus hegemonyasından çıkarmaya yönelik İngiliz politikası ile sorun uluslararası ilişkilerdeki yapay rolüne kavuşturulmuştur.

İlk olarak XIX. Yüzyıl’ın sonlarına doğru, Avrupa Gazetelerinin bazı siyasî yazarları tarafından ortaya atılan sözde Ermeni Sorunu, daha önceleri gündeme getirilen ve bölgelerinde çoğunluğu teşkil ettikleri için Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılma amacına yönelik Sırp, Yunan ve Bulgar meseleleri gibi değerlendirilmek istenmiştir.⁸ Bununla beraber propaganda ve çıkar amaçlı olarak ortaya atılan bu sözde

² J. M. Trotter, **Report on the Routes Leading From the Coast of Syria to the Portion of Armenia Between Erzurum and the Russian Frontier**, Calcutta, 1878, s. 2; **Correspondence Respecting the Convention Between Great Britain and Turkey of June 4, 1878**, London, 1878, s. 1,2.

³ Akaby Nassibian, **Britain and the Armenian Question**, New York, 1986, s. 5;

⁴ Musa Şaşmaz, **British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia, 1877-1897**, Ankara, 2000, s. 1, 255.

⁵ Antlaşmanın Ermenilere yönelik XVI. Maddesi için bkz. **House of Commons, Parliamentary Papers**, 1878, Volume: LXXXIII, Turkey, No: 22, (1878), s. 14

⁶ **House of Commons, Parliamentary Papers**, 1878, Volume: LXXXIII, Turkey, No:44, (1878), s. 27.

⁷ Salahi Sonyel, **The Great War and The Tragedy of Anatolia**, Ankara, 2000, s.17-18.

⁸ Dündar AYDIN, “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa’nın Rolü”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu**, s. 285.

sorunda gözden uzak tutulan en önemli nokta, Türk hakimiyetine girdikleri dönemden itibaren Türkiye Ermenilerinin hiçbir bölgede çoğunluğu oluşturamadıkları gerçeğidir. Bu durum Ermeni militanlarının aynı yüzyılın ikinci yarısından başlayarak gizli demekler kurup ayaklanmaya hazırlanmalarına neden oluşturmuştur. Bu ayaklanmalardaki amaç; bölgedeki demografik yapıyı değiştirecek tedhiş hareketleri ile nüfusun yüzde 15'ini bile oluşturamadıkları⁹ Doğu Anadolu'da özerk veya yarı bağımsız bir Ermeni bölgesi oluşturmaktır.¹⁰ Bu noktada Avrupa'nın ilgi ve müdahalesi Ermeni örgütleri için vazgeçilmez bir niteliğe sahiptir.¹¹

Olayların bu durumu karşılıklı olarak kullanma ve kullanılma noktasında Avrupa Devletleri ile Ermeni çete ve militanlarını ortak bir çizgide buluşturmuştur. Neticede, Osmanlı bünyesindeki bazı Ermeniler I. Dünya Savaşı esnasında İngiliz, Rus ve Fransız üniformaları giyerek Osmanlı'ya karşı savaşacaklardır.

I. Dünya Savaşı esnası ve sonrasında da Ortadoğu'da üstlendiği "jandarma misyonu" ile bölgeye yönelik politikalarında yine Ermenilere başvurarak onları propaganda üretme ve politika uygulama aracı olarak kullanan İngiltere¹², XX. Yüzyıl'ın başlarında da meseleyi istismar etme yolundaki kabiliyetini göstermiştir. 1917 yılında Bolşevik İhtilâli ile birlikte Rus askerlerinin cepheyi terk etmeye başlaması üzerine, Kafkaslarda Osmanlı ve Alman kuvvetlerine karşı bir bariyer oluşturma noktasında da özellikle Ermeni birlikleri silah ve cephane ile donatılarak İngiltere tarafından kullanılmıştır.¹³

⁹ Kâmuran Gürün, *The Armenian File*, London, 1985, s. 94.

¹⁰ Salâhi R. Sonyel, *The Turco-Armenian "Adana Incidents" In the Light of Secret British Documents, (July, 1908-December, 1909)*, s. 3-4.

¹¹ William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, New York, 1960, s. 158.

¹² Özellikle 1915 yılı içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen olaylar İngiltere tarafından azami ölçüde savaş propagandası olarak kullanılmıştır. **PRO, FO 371/2768/261608**, December 26, 1919; **PRO, FO 371/2768/261609**, December 26, 1919. **PRO, FO 373/5/1**, Armenia and Kurdistan, May-1919; Viscount Bryce, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire in 1915-1916*, London, 1916, Parliamentary papers, cd. 8325; "Armenians Expelled", *Times*, Tuesday, August, 17, 1915, s. 5; "Wiping Out the Armenians", *Times*, Thursday, 30 Sept, 1915, s. 10; "Armenian Massacres; Exterminating a Race!", *Times*, Thursday, Oct 7, 1915, s. 10.

¹³ **PRO, FO 371/7729/E 8387/58**, Outline of Events in Transcaucasia from Summer 1917 to April 1921; **PRO, FO 371/6296/E 3243/55**, Transcaucasia Memoranda, "Armenia, 1919-1924" by Foreign Office; **PRO, FO 371/3301/203251**, Political Situation in Trans-Caucasia, Memorandum by Political Intelligence Department, October-1918.

Ermeni propaganda organları da Anadolu'da bir Ermenistan oluşturmak amacıyla batı kamuoyunu etkilemek ve yanlarına çekmek için bir sürü uydurma haberlerle Hıristiyanlık dünyasını etkilemeye çalışmışlardır.¹⁴ Özellikle İngiliz politikacıları tarafından savaş esnasında Hazar'dan Akdeniz'e uzanan "Büyük Ermenistan" vaadiyle Ermenilerin kullanılması durumu ile Lozan Antlaşması süresince İngiltere tarafından "Büyük Ermenistan" projesinin ağza bile alınmaması yönündeki yaklaşımlar karşılaştırıldığında "Ermeni Sorunu" olarak lanse edilip kullanılan bir kavramın ne kadar dayanaktan mahrum, boş ve asılsız bir içeriği olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Kısaca; sözde Ermeni sorununun açmazları ve kronikleşmiş tarafları çözümlenmeye çalışılırken meseleye özellikle uluslararası arenada üretilen ve uygulanan politikalar perspektifinden bakmak çok önemlidir.¹⁵ İngiltere ve Rusya'nın meseleyi algılayış tarzı ve bu yöndeki politikaları sözde Ermeni Sorunu'nun alt yapısını ortaya koyacak önemli ip uçları içermektedir.

¹⁴ Salâhi R. Sonyel, "How Armenian Propaganda Nurtured a Gullible Christian World in Connection with the Deportations and Massares", **Belleten**, XLI, 161, (Ocak-1977), s. 137.

¹⁵ Sözde Ermeni Sorunun uluslararası boyutu ile ilgili bazı makaleler için bkz. Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletler Arası Boyutu", **Yeni Türkiye**, Ermeni Sorunu Özel Sayısı: I, Yıl: 7, Sayı: 37, (Ocak-Şubat 2001), s. 235-244; Mehmet Kocaoğlu, "Türkiye Üzerine Oynanan Oyunlar Çerçevesinde Uluslararası İlişkilerde Ermenilere Verilen Rol", **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, I, Ankara, 1996, s.454-469; Bayram Kodaman, "Avrupa'nın İlk Maşası Ermeniler", **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: XV, (Mayıs-1995), s. 13-21; Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri**, (8-12 Ekim 1984), Erzurum, s.19-27; Salâhi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı: Altında Ermeni Tehcirleri", **Belleten**, XXXVI, 141-144, (1972), s. 31-47; Salâhi R. Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", **Belleten**, XLIX, 195, (Aralık-1985), s. 647-663; Kâmuran Gürün, "Dünya Devletleri Politikalarında Ermeni Meselesi", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, (8-12 Ekim 1984), Erzurum, s. 281-284; Salâhi R. Sonyel, "Turco-Armenian Relations and British Propaganda During the First World War", **Belleten**, LVIII, 222, (Ağustos-1994), s. 381-449; Hasan Köni, "Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IX, 27, (Temmuz-Kasım 1993), s. 479-484; Hasan Köni, "The Resarch of Arnold Toynbee on Turks and the Birth of Armenian Propaganda", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 2, (Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), s. 159-169; Necati Gültepe, "Ermeni Meselesi ile İlgili (Rus, İngiliz, Fransız) Dış Tertipler", **Yeni Türkiye**, Ermeni Sorunu Özel Sayısı: I, Yıl: 7, Sayı:37, (Ocak-Şubat 2001), s. 213-234; Temuçin F. Ertan, "Ayeastefanos'tan Lozan'a Siyasal Antlaşmalarda Ermeni Sorunu", **Yeni Türkiye**, Ermeni Sorunu Özel Sayısı: I, Yıl: 7, Sayı: 37, (Ocak-Şubat 2001), s. 245-267; Bilâl N. Şimşir; "Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler", **Türk Tarihinde Ermeniler**, İzmir, 1983, s. 121-128; Kâmuran Gürün, "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", **Türk Tarihinde Ermeniler**, İzmir, 1983, s. 15-28.

Konuya yönelik olarak *British Library*'de yaptığımız periyodik yayınlar taramasında özellikle olayların gelişiminde birinci derecede aktif rol oynayan İngiliz politikaları ekseninde, Ermeniler ve Türk-Ermeni ilişkileri hakkında yayınlanmış olan bir çok makale tespit ettik. Makalelerin çokluğu, meselenin uluslararası boyutunun önemini ortaya koymak ve bu bağlamda yapılacak bilimsel çalışmalara yönelik bibliyografyaya¹⁶ bir katkıda bulunmak amacı ile bizi böyle bir derleme yapmaya teşvik etti.

¹⁶ Türk-Ermeni ilişkileri hakkında bazı bibliyografya çalışmaları için bkz. Erdal İtler, **Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası**, Ankara, 1997; Türkkaya Ataöv, **Ermeni Sorunu: Bibliyografya**, Ankara, 1981; Sedat Laçiner, **Turkey and the World**, İstanbul, 2001.

Bibliyografya:

- “Memorandum, Submitted for the Consideration of HMG by the British Armenia Committee”, Armenia and the Turkish Settlement, (January, 1920), London, pp. 3-8. (İngiliz-Ermeni Komitesi Tarafından İngiliz Hükümeti'nin Değerlendirmesine Sunulan “Ermenistan ve Türk Sorunu'nun Çözümü” Konulu Memorandum)
- “The Armenian Question Before the Peace Conference; A Memorandum Presented Officially by the Representatives of Armenia to the Peace Conference at Versailles on February 26, 1919”, The Armenian Review, Volume: XXVII, Number:3-107, (Autumn, 1974), pp. 228-229. (Barış Konferansı Öncesinde Ermeni Sorunu: Barış Konferansı Ermenistan Temsilciler Heyeti Tarafından Sunulan Resmi Memorandum)
- “The Case for Armenia”, pp. 5-15, by The British Armenia Committee, London, 1923. (Ermenistan'ın Durumu, Haz. İngiliz-Ermeni Komitesi)
- AHARONIAN, Avetis; “From Sardarabat to Sevres and Lausanne, A Political Diary, Part I”, The Armenian Review, Volume:XV, Number:3-59, (September, 1962), pp. 3-13. (Sardarabat'tan Sevr ve Lozan'a, Politik Bir Günlük, Bölüm: I)
- AHARONIAN, Avetis; “From Sardarabat to Sevres and Lausanne, A Political Diary, Part II”, The Armenian Review, Volume:XV, Number:4-60, (November, 1962), pp. 3-66. (Sardarabat'tan Sevr ve Lozan'a, Politik Bir Günlük, Bölüm: II)
- AHARONIAN, Avetis; “From Sardarabat to Sevres and Lausanne, A Political Diary, Part XII”, The Armenian Review, Volume:XIX, Number:1-73, (Spring, 1966), pp. 3-13. (Sardarabat'tan Sevr ve Lozan'a, Politik Bir Günlük, Bölüm: XII)
- AHARONIAN, Avetis; “From Sardarabat to Sevres and Lausanne, A Political Diary, Part XIII”, The Armenian Review, Volume:XIX, Number:2-74, (Summer-1966), pp. 73-80. (Sardarabat'tan Sevr ve Lozan'a, Politik Bir Günlük, Bölüm:XIII)

- AHMED, Feroz; "Unionist Relation with the Grek, Armenian, and Jewish Communities of the Otoman Empire, 1908-1914", Christians and Jews in the Otoman Empire, ed. B.Braude&B.Lewis, Volume: I, pp.401-434. (Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihatçılann Rum, Ermeni ve Yahudi Toplumlari ile İlişkileri)
- AKSIN, Sina; "A General Appraisal of the Armenian Issue", Turkish Review Quarterly Digest, (Summer, 1986), pp.49-67. (Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme)
- ALI, Amer; "The Turkish Question", The Asiatic Review, (April, 1920), pp.185-188. (Türk Sorunu)
- ARAM, Raffi; "Constantinople and Armenia, Interview with H.E. Boghos Nubar Pahsa", The Asiatic Review, (April, 1920), pp.189-191. (İstanbul ve Ermenistan, Boghos Nubar Paşa ile Yapılan Mülakat)
- ARAM, Raffi; "The Future of the Armenian State, Interview with the Armenian Patriarch at Constantinople", The Asiatic Review, (April, 1920), pp.191-192. (Ermeni Devleti'nin Geleceği, İstanbul Ermeni Patriği ile Yapılan Mülakat)
- ARSLANIAN, Artin H.; "British Wartime Pledges, 1917-1918: The Armenian Case", Journal of Contemporary History, Volume: 13, Number: 3, (July, 1978), pp. 517-529. (Savaş Dönemi İngiliz Vaatleri)
- ARSLANIAN, Artin, H.; "Britain and the Question of Mountainous Karabagh", Middle Eastern Studies, Volume: 16, Number:1, (January, 1980), pp. 92-104. (İngiltere ve Dağlık Karabağ Sorunu)
- ARSLANIAN, Artin, H.; "Britain and the Transcaucasian Nationalities During the Russian Civil War", Transcaucasia, Edited by Ronald Grigor Sunny, The University of Michigan, 1983, pp.293-304. (Rus İç Savaşı Esnasında İngiltere ve Transkafkasya Milletleri)
- ARSLANIAN, Artin, H.; "Dunster ville's Adventures: A Reappraisal", International Journal of Middle East Studies, Volume:12, Number:2, (September, 1980), pp. 199-215. (Dunster ville'nin Maceraları, Yeni Bir Değerlendirme)
- ARSLANIAN, Artin, H.; "The British Decision to Intervene in Transcaucasia during World War I", The Armenian Review, Volume: XXVII, Number:2-106,

(Summer, 1974), pp.146-149. (I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Transkafkasya Müdahale Kararı)

AVAKIAN, Arra, S.; "Armenians in America: How Many and Where?", Ararat, Volume: XVIII, No: 1, (Winter, 1977), pp. 125-135. (Amerika'daki Ermeniler: Ne Kadar ve Nerede?)

BENNIGSEN, Alexandre; "Pantürkism and Panislamizm in History and Today", Central Asian Survey, Volume:3, Number: 3, (1984), pp.39-49. (Geçmişten Bugüne Pantürkizm ve Panislamizm)

BEYLERIAN, Arthur; "The British Consul's (J.G. Taylor) Interesting Eyewitness Accounts of the Armenian Vilayets in the Nineteenth Century", Haykazian Hayagittaken Handes, (1992), pp.173-208. (İngiliz Konsolosu J.G. Taylor'ın İlginç Bir Şahitliği, XIX. Yüzyıl'da Ermeni Vilayetleri)

BRYCE, Viscount; "The Revision of Turkish Treaty, Armenia", The Contemporary Review, Volume: CXIX, (January-June, 1921), pp. 2577-589. (Türk Antlaşmasının Gözden Geçirilmesi, Ermenistan)

BUXTON, Harold, "Transcaucasia", The Contemporary Review, Volume: CXXI, (January-June, 1922), London, 1922, pp. 554-562. (Transkafkasya)

COLLET, C.D; "The New Crusade Against the Turk", The Imperial Asiatic Quarterly Review, The Oriental Universty Institute, Volume:IX, No: 17&18, (January-April 1895), pp. 53-56. (Türlere Karşı Yeni Bir Haçlı Seferi)

CORBYN, F, C.; "The Present Position of the Armenian Nation", Journal of the Royal Central Asian Society, Volume:XIX, (1932), pp. 587-616. (Ermeni Milleti'nin Durumu)

DAVISON, Roderic, H; "The Armenian Crisis, 1912-1914", Essays in Otoman and Turkish History, 1774-1923, Modern Middle East Series, No:16, pp.180-205. (Ermeni Krizi, 1912-1914)

DAVISON, Roderic, H; "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne", Essays in Otoman and Turkish History, 1774-1923, Modern Middle East Series, No:16, pp.206-241. (Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi)

- DER, Dussen and WILLIAM, J; "The Question of the Armenian Reforms in 1913-1914", The Armenian Review, Volume: 39, Number: 1, (1986), pp.11-28. (Ermeni Reformları Sorunu, 1913-1914)
- DONTAS, Donma, V.; "The Allied Powers and The Eastern Question, 1921-1923", Balkan Studies, Volume:17, Number:2, (Thessaloniki, 1976), pp. 331-357. (Müttefik Devletler ve Doğu Sorunu, 1921-1923)
- DOUGLAS, R; "Britain and the Armenian Question, 1894-1897", The Historical Journal, Volume: 19, (1976), pp.113-133. (İngiltere ve Ermeni Sorunu)
- EFENDI, Safir, "The Armenian Agitation", The Imperial Asiatic Quarterly Review, Volume: IX, (1895), pp. 48-52. (Ermeni Tahriği.)
- EGERTON, G. W.; "Britain and the Great Betrayal: Anglo-American Relations and the Struggle for United States Ratification of the Treaty of Versailles, 1919-1920", The Historical Journal, Volume: 21, (1978), pp. 885-911. (İngiltere ve Büyük İhanet: İngiliz-Amerikan İlişkileri ve Birleşik Devletler'in Versailles Antlaşmasını Onaylaması Yolunda Mücadele)
- GIBBONS, H. A.; "The Present Aspect of the Armenian Question", The Muslim World, Volume: XV, (1925), pp.260-268. (Ermeni Sorunun Güncel Durumu)
- GOKAY, Bulent; "Turkish Settlement and The Caucasus, 1918-1920", Middle Eastern Studies, Volume: 32, Number:2, (April 1996), pp. 45-75. (Türk Sorununun Çözümü ve Kafkaslar)
- GOLDSTEIN, E.; "British Peace Aims and the Eastern Question: The Political Intelligence Department and the Eastern Committee, 1918", Middle Eastern Studies, Volume: 23, Number:4, (1987), pp.419-436. (İngiliz Barış Amaçları ve Doğu Sorunu)
- GUGUSHVILI, A.; "Caucasia in European Politics", The Asiatic Review", Volume:XVII, Number: 49-52, (October, 1921), pp. 615-618. (Avrupa Politikaları'nda Kafkasya)
- GULBEKIAN, Edvard; "Was Toynbee an Imperialist Tool?", Ararat, Volume: XIX, No:1, (Autumn, 1977), pp. 29-32. (Toynbee Emperyalist Bir Alet miydi?)
- GULBEKIAN, Edward, W.; "Forum – The Armenian Question: The Critics View: Beyond Revisionism and the Authors Respond", International Journal of

- Middle East Studies, Volume: 9, (1978), pp. 379-400. (Ermeni Sorunu: Eleştirel Baluşlar: Revizyonizmin Ötesi ve Yazarların Yanıtları)
- GULBEKIAN, Edward, W.; "The Armenian Question in the Otoman Empire", Armenian Studies, Annals of the Lebanese Association of Armenian University Graduates, (1973), pp.1-25. (Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Sorunu)
- FIFLIER, Joseph; "Britain and the Armenian Question, 1912-1914, A Study in Realpolitik", Middle Eastern Studies, Volume: 16, Number:1, (January, 1980), pp. 3-26. (İngiltere ve Ermeni Sorunu, 1912-1914)
- HODGETTS, E, A.; "The Strategic Position of Armenia", The Asiatic Review, (April, 1920), pp.385-394. (Ermenistan'ın Stratejik Pozisyonu)
- HOFMANN, T and KOUTCHHARIAN, G.; "The History of the Armenian-Kurdish Relations in the Otoman Empire", The Armenian Review, Volume: 39, Number: 4, (1986), pp. 1-45. (Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt-Ermeni İlişkileri Tarihi)
- HOVANISSIAN, Richard, G.; "Armenia and the Caucasus in the Genesis of the Soviet-Turkish Entente", International Journal of Middle East Studies, Volume:4, Number: 2, (April, 1973), pp. 129-147. (Türk-Sovyet Anlaşması Başlangıcı'nda Ermenistan ve Kafkaslar)
- HOVANNISIAN, Richard, G.; "Caucasian Armenia Between Imperial and Soviet Rule; The Interlude of National Independence", Transcaucasia, Edited by Ronald Grigor Sunny, The University of Michigan, 1983, pp.259-291. (İmparatorluk ve Sovyet Yönetimi Arasında Kafkas Ermenistan'ı: Milli Bağımsızlık Ara Dönemi)
- HOVANNISIAN, Richard, G.; "The Allies and Armenia, 1915-1918", Journal of the Contemporary History, Volume:3, Number:1, (January, 1968), pp. 10-168. (Müttefikler ve Ermenistan: 1915-1918)
- HOVANNISSIAN, Richard, G.; "The Historical Dimensions of the Armenian Question, 1878-1923", Journal of Armenian Studies, Volume: 4, Number: 1-2, (1992), pp. 9-13. (Ermeni Sorunu'nun Tarihi Boyutları)

- KAYALOFF, Jacques, "From the Transcaucasian Past: Two Documents about Turkish Resistance in 1918", *Journal of Asian History*, Volume: 6, (1972), pp. 123-132. (Transkafkasya Tarihi'nden 1918'deki Türk Direnmesiyle İlgili İki Belge)
- KAZARIAN, Haigaz, K.; "The Turco-Soviet Conspiracy to Overthrow the Independent Republic of Armenia", *The Armenian Review*, Volume:19, Number: 2-74, (Summer, 1966), pp. 17-47.(Bağımsız Ermenistan Cumhuriyetini Yıkma Yönelik Türk-Sovyet Komplosu)
- KEDOURIE, Elie; "Young Turks, Freemasons and Jews", *Middle Eastern Studies*, Volume: 7, (1971), pp. 89-104. (Jön Türkler, Masonlar ve Yahudiler)
- KHATISSIAN, Alexander, "The Lausanne Conference and the Two Armenian Delegations, Part: III", *The Armenian Review*, Volume: XV, No:1-57, (March, 1962), pp.55-65.(Lozan Konferansı ve İki Ermeni Delegasyonu, Bölüm: III)
- KHATISSIAN, Alexander, "The Lausanne Conference and the Two Armenian Delegations, Part: IV-Conclusion", *The Armenian Review*, Volume: XV, No:1-57, (March, 1962), pp.54-62. (Lozan Konferansı ve İki Ermeni Delegasyonu, Bölüm: IV- Sonuç)
- KLIEMAN, Aaron, S.; "Britain's War Aims in the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Volume: 3, Numner:3, (Jully, 1968), pp.237-251. (Ortadoğu'da İngiliz Savaş Amaçları)
- KODAMAN, Bayram; "The Eastern Question: Imperialism and the Armenians", *Cultura Turcica*, Volume: XI, Number: 1-2, (1987), pp.67-87. (Doğu Sorunu, Emperyalizm ve Ermeniler)
- LANG, R. Hamilton; "The New Regime in Turkey", *Proceedings of the Central Asian Society*, (December 8, 1908), London, pp. 1-22. (Türkiye'de Yeni Rejim)
- MACFIE, A.L.; "Two Letters from Erzurum", *Middle Eastern Studies*, Volume:22, Number: 4, (1986), pp. 571-575. (Erzurum'dan İki Mektup)
- MANGO, Andrew, "Understanding Turkey", *Middle Eastern Studies*, Volume: 18, Number; 2, (1982), pp. 194-213. (Türkiye'yi Anlamak)

- MARASHLIAN, Levon, "The London and San Remo Conferences and the Armenian Settlement: The Belated Decisions February-April, 1920, (Part, II), The Armenian Review, Volume: 4, (1977-78), 393-413. Londra ve San Remo Konferansları ve Ermeni Sorunu'nun Çözümü: Gecikmiş Kararlar, Şubat-Nisan 1920)
- MARSH, P.; "Lord Salisbury and the Otoman Massacres", Journal of British Studies, Volume. 11, (1972). (Lord Salisbury ve Osmanlı Katliamları)
- MCCARTY, Justin; "The Population of Otoman Syria and Iraq, 1878-1914" Asian and African Studies, Volume: 15, (1981), pp.3-44. (Osmanlı Suriye'si ve Irak'ının Nüfusu)
- MESSERLIAN, Zaven; "The Question of Kars and Ardahan", Armenian Studies, Volume: 1, (1973), pp. 53-90. (Kars ve Ardahan Sorunu)
- MICHAELIAN, G; "The Future of the Armenians", The Asiatic Review, Volume: XX, (1924), PP. 421-427.(Ermenilerin Geleceği)
- PEARS, E.; "Turkey, The War and Climatic Influences in Asia Minor, Journal of Central Asian Studies, Volume: 2, (1915), pp.97-112. (Türkiye, Savaş ve Küçük Asya'daki Klimatik Tesirler)
- PIPES, R.; "Demographic and Etnographic Changes in Transcaucasia, 1897-1956", The Middle East Journal, Volume: XIII, (1959), pp.41-63. (Transkafkasya'da Demografik ve Etnografik Değişimler, 1897-1956)
- POIDEBARD, A.; "Some Allied Misunderstandings in the Middle East, 1918-1920", Journal of the Central Asian Society, Volume: XI, Part, II, (1924), pp. 152-155. (Ortadoğu'da Bazı Müttefik Yanılgıları, 1918-1920)
- RAFFI, Aram, "The Armenian Question", The Asiatic Review, Volume:XVI, Number: 45-48, (October, 1920), pp.106-108. (Ermeni Sorunu)
- RAFFI, Aram; "The British-Armenian Chamber of Commerce: Visit of H. E. Boghos Nubar Pasha", The Asiatic Review, Volume: XVI, (1920), pp.335-336. (İngiliz-Ermeni Ticaret Odası: Boghos Nubar Paşa'nın Ziyareti)

- RASSAM, Hormuzd, "The Armenian Question", *The Imperial Asiatic Quarterly Review*, The Oriental University Institute, Volume: X, Number: 49-57, (1895), pp. 469-472. (Ermeni Sorunu)
- RASSAM, Hormuzd, "The Armenian Difficulty, Results of A Local Enquiry", *The Imperial Asiatic Quarterly Review*, The Oriental University Institute, Volume: IX, Number: 17&18, (January-April 1895), pp. 42-47. (Ermeni Problemi: Lokal Bir Araştırmanın Sonuçları)
- ROBBINS, G. K.; "Lord Bryce and the First World War", *The Historical Journal*, Volume: X, (1967), pp.255-277. (Lord Bryce ve Birinci Dünya Savaşı)
- ROBINSON, E. J.; "The Problems of the Near East", *The Asiatic Review*, Volume: XVII, *Number: 49-52*, (January-October, 1921), pp.373-376. (Yakın Doğu Problemleri)
- SCATCHERD, F. R.; "The Armenian Question", *The Armenian Review*, Volume: III&IV, (1914), pp.319-325. (Ermeni Sorunu)
- SHAW, S. J.; "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *Journal of Middle East Studies*, Volume: 3, (1978), pp. 325-338. (Osmanlı Nüfusu ve Nüfus Sayım Sistemi)
- SHIRAGIAN, Arshavir, "The Assassination of Dr. Behaeddin Shakir", *The Armenian Review*, Vol: XIX, Number:3-75, (Autumn, 1966), pp. 17-31. (Dr. Behaeddin Shakirin Katili)
- SHUTTLEWORTH, D.I.; Turkey, From the Armistice to the Peace", *Journal of the Central Asian Society*, Volume: X, Part, IV, (1923), pp. 51-67. (Mütarekeden Barış'a Türkiye)
- SIMON, Rachel, "Turkey", *Middle East Contemporary Survey*, Volume: 8, (1983-84), pp.710-756.
- SYKES, Mark; "Asiatic Turkey and the New Regime", *Proceedings of the Central Asian Society*, (December 9, 1908), London, pp. 1-12.(Asya Türkiyesi ve Yeni Rejim)
- TARNOVSKI, V; "The Boundary Between Russia and England, *Asiatic Quarterly Review*, Vol: IX, No: 17&18, (January-April, 1895), pp.37-41. (İngiltere ve Rusya Arasındaki Sınır)

- TAYLOR, A.J.P; "The War Aims of the Allies in the First World War", Essays Presented to Sir Lewis Namier, London, 1956, pp. 475-505. (Birinci Dünya savaşında Müttefiklerin Savaş Amaçları)
- TORASSIAN, S.; "Soviet Policy in the Armenian Question", *Caucasian Review*, 4, (Munich, 1957), pp. 9-22. (Ermeni Sorunu ve Sovyet Politikası)
- TOYNBEE, Arnold, J.; "Great Britain and the French in the East", *The Contemporary Review*, Volume: CXXI, (January-June, 1922), London, 1922, pp.23-31.(Doğu'da Büyük Britanya ve Fransa)
- TOYNBEE, Arnold, J; "'Angora and British Empire in the East", *The Contemporary Review*, CXXIII, (January-June 1923), London, 1923, pp.681-691. (Ankara ve Doğu'da İngiliz İmparatorluğu)
- TOYNBEE, Arnold, J; "Relations Between Soviet Russia, the Transcaucasian Republics, and Turkey from the Armistice of Mudros (30 October, 1918) to the Signature of Treaty of Lausanne (24th July, 1923)", *Survey of International Affairs, 1920-1923*, London, 1925, pp.361-376. Mondros'tan Lozan'a Kadar Türkiye, Sovyet Rusya ve Transkafkasya Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler)
- TOYNBEE, Arnold, J; "The New Status of Turkey", *The Contemporary Review*, CXXIII, (January-June 1923), London, 1923, pp.281-289. (Türkiye'nin Yeni Konumu)
- VERNON, Asaturian; "Armenia in the World Arena, 1914-1921", *The Armenian Review*, *The Armenian Review*, Volume:46, Number:1-4, (1993), pp.119-142.(Dünya Arenası'nda Ermeniler)
- WALKER, Christopher; "Britain as World Policeman: The Armenian Case and the Failure of Moral Imperatives, *Journal of Armenian Studies*, Volume:IV, Number:1-2, (1992), pp.85-96.(Dünya Polisi Olarak İngiltere)
- WALKER, Christopher; "From Sasun to the Ottoman Bank: Turkish Armenians in the Mid 1890's", *The Armenian Review*, Volume: XXXI, Number:3-123, (March, 1979), pp.227-264. (Sason'dan Osmanlı Bankası'na: 1890'ların Ortalarında Türk Ermenileri)

- WILLIAMS, Aneurin; "Armenia, British Pledges, and the Near East", The Contemporary Review, CXXII (January-June 1922), London, 1923, pp.419-425. (Ermenistan, İngiliz Vaatleri ve Yakın Doğu)
- WOODS, H. Charles; "The Future of Turkey", The Asiatic Review, (April, 1920), pp.193-195. (Türkiye'nin Geleceği)
- WOOLEY, Leonard, "The Frontiers of Asiatic Turkey", Journal of the Central Asian Society, *Volume: X, Part, IV, (1923), pp. 316-322.* (Asya Türkiyesi'nin Sınırları)
- ZEIDNER, Robert, F.; "*Britain and the Launching of the Armenian Question*", International Journal of Middle East Studies, Volume:7, Number: 4, (October, 1976), pp. 465-483. (İngiltere ve Ermeni Sorunu'nun Ön Plana Çıkarılması)

KAYNAKÇA

Peryodikler;

Ararat

Armenian Studies, Annals of the Lebanese Association of Armenian University
Graduates.

Asian and African Studies

Asiatic Quarterly Review

Balkan Studies

Bibliography of Articles on Armenian Studies in Western Journals, 1869-1995,
Compiled by V.N. Nersessian, British Library, London.

Caucasian Review

Central Asian Survey

Christians and Jews in the Otoman Empire

Cultura Turcica

Essays in Otoman and Turkish History, 1774-1923, Modern Middle East Series,
No:16

Essays presented to Sir Lewis Namier, London, 1956.

Haykazian Hayagittaken Handes

International Journal of Middle East Studies

Journal of Armenian Studies

Journal of Asian History

Journal of British Studies

Journal of Central Asian Studies

Journal of Contemporary History

Journal of Middle East Studies

Journal of the Contemporary History

Journal of the Royal Central Asian Society

Middle Eastern Studies

Proceedings at the Central Asian Society

The Armenian Review

The Asiatic Review

The Contemporary Review

The Historical Journal

The Imperial Asiatic Quarterly Review

The Imperial Asiatic Quarterly Review

The Middle East Journal

The Muslim World

Times (Newspaper)

Transcaucasia, Edited by Ronald Grigor Sunny, The University of Michigan, 1983.

Turkish Review Quarterly Digest

DİĞER KAYNAKLAR

The National Archives of UK (Public Record Office), Foreign Office Documents

House of Commons, Parliamentary Papers (UK)

Nassibian, Akaby; Britain and the Armenian Question, **New York, 1986.**

Correspondence Respecting the Convention Between Great Britain and Turkey of
June 4, 1878, London, **1878**

Ataöv, Türkkaya; Ermeni Sorunu: Bibliyografya, **Ankara, 1981.**

Bryce, Viscount; The Treatment of Armenians in the Otoman Empire in 1915-1916,
London, 1916.

- Ertan, Temuçin F; “Ayeastefanos’tan Lozan’a Siyasal Antlaşmalarda Ermeni Sorunu”, **Yeni Türkiye**, Ermeni Sorunu Özel Sayısı: I, Yıl: 7, Sayı: 37, (Ocak-Şubat 2001), s. 245-267.
- Gültepe, Necati; “Ermeni Meselesi ile İlgili (Rus, İngiliz, Fransız) Dış Tertipler”, **Yeni Türkiye**, Ermeni Sorunu Özel Sayısı: I, Yıl: 7, Sayı:37, (Ocak-Şubat 2001), s. 213-234.
- Gürün, Kâmuran; “Dünya Devletleri Politikalarında Ermeni Meselesi”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu, (8-12 Ekim 1984)**, Erzurum, s. 281-284.
- Gürün, Kâmuran; “Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır”, **Türk Tarihinde Ermeniler**, İzmir, 1983, s. 15-28.
- Gürün, Kâmuran; The Armenian File, London, 1985.**
- İtler, Erdal; Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası, Ankara, 1997.**
- Kocaoğlu, Mehmet; “Türkiye Üzerine Oynanan Oyunlar Çerçevesinde Uluslararası İlişkilerde Ermenilere Verilen Rol”, **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri, I**, Ankara, 1996, s.454-469.
- Kirakossian, Arman J.; **British Diplomacy and the Armenian Question, from the 1830’s to 1914**, Princeton ve Londra, 2003.
- Kodaman, Bayram; “Avrupa’nın İlk Maşası Ermeniler”, **Tarih ve Medeniyet**, Sayı: XV, (Mayıs-1995), s. 13-21.
- Köni, Hasan; “The Resarch of Arnold Toynbee on Turks and the Birth of Armenian Propaganda”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı: 2, (Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), s. 159-169.
- Kuran, Ercüment; “Ermeni Meselesinin Milletler Arası Boyutu”, **Yeni Türkiye**, Ermeni Sorunu Özel Sayısı: I, Yıl: 7, Sayı: 37, (Ocak-Şubat 2001), s. 235-244.
- Kuran, Ercüment; “Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri, (8-12 Ekim 1984)**, Erzurum, s.19-27.
- L. Langer, William; The Diplomacy of Imperializm, New York, 1960.**
- Laçiner, Sedat; **Turkey and the World**, İstanbul, 2001.

- Sonyel, Salâhi R.; “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, **Bellekten**, XLIX, 195, (Aralık-1985), s. 647-663.
- Sonyel, Salâhi R.; “Turco-Armenian Relations and British Propaganda During the First World War”, **Bellekten**, LVIII, 222, (Ağustos-1994), s. 381-449.
- Sonyel, Salâhi R.; “Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri”, **Bellekten**, XXXVI, 141-144, (1972), s. 31-47.
- Sonyel, Salâhi;** ‘The Turco-Armenian “Adana Incidents” In the Light of Secret British Documents, (July, 1908-December, 1909), **Ankara, 1988.**
- Sonyel, Salahi;** The Great War and The Tragedy of Anatolia, **Ankara, 2000.**
- Şaşmaz, Musa;** British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia, 1877-1897, **Ankara, 2000.**
- Şimşir, Bilâl N.; “Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler”, **Türk Tarihinde Ermeniler**, İzmir, 1983, s. 121-128.
- Trotter, J. M.;** Report on the Routes Leading From the Coast of Syria to the Portion of Armenia Between Erzurum and the Russian Frontier, **Calcutta, 1878.**

ÖZET

XIX. Yüzyılın ikinci yarısına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü artık kaçınılmaz bir hale gelmişti. Bu süreç içerisinde imparatorluğun stratejik pozisyonu, özellikle Batılı devletlerin emperyalist politikaları açısından büyük bir önem arz ediyordu. Bu noktada özellikle İngiltere ve Rusya'nın çökmekte olan bir imparatorluk üzerindeki çıkar mücadelelerinde kullandıkları temel argümanlardan biri de; Ermenilerdi.

Yüzyılı aşkın bir süredir Ortadoğu'da birbiriyle çatışan İngiliz ve Rus politikaları, Ermeni Sorunu'nun uluslararası arenaya çıkarılıp kullanılmasının temel sebebidir.

Dolayısıyla, Ermeni sorununun uluslararası politikalar eksenindeki boyutu, sorunun alt yapısını ortaya koymak için önemli bir şablon oluşturmaktadır. Bu çalışmada, meselenin bu boyutu ile ilgili yapılacak çalışmalara bibliyografik bir katkıda bulunmak amacı ile, uluslar arası dergilerde yayınlanan Ermeniler ve Türk-İngiliz-Ermeni İlişkileri bağlamındaki makaleler bir araya getirilip bir bibliyografya oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Politika, Uluslararası Periyodikler, Ermeni Sorunu, Bibliyografya.

ABSTRACT

Towards the latter part of the 19th century the decline of the Otoman Empire was acute. In this process, especially from the point of view the imperial policies of the Great Powers, the strategic position of the Otoman Empire had a significant importance. At this contex, one of the main component used by both Britain and Russia for their behoof strife on the collapsing Otoman Empire each other, was the Armenians.

For over a century, in launching and using the Armenian Question, the conflicting policies of Britain and Russia in the Middle East have been considered the main cause.

Consequently, for the putting forward the basement of the Armenian Question, the international dimension of the Armenian Question constitute a denotative pattern. In this study, it is tried to form an article bibliography related to the Armenians and Turkish-British-Armenian relations gathered from the some international journal by means of using the British Library. It is hoped that it will serve the some studies to the international aspect of the question.

Key Words: International Politics, International Journals, Armenian Question, Bibliography